

In the social consciousness still remains a superficial understanding of the law enforcement system of Soviet Ukraine in the 20s – early 30's XX century., specifically the prosecutor's office as an integral component. Therefore, research the process of formation of the prosecution bodies, their powers will help answer many questions modernity, to avoid mistakes in the implementation of the current reforms in the system of the Prosecutor's Office of Ukraine. In modern conditions the implementation by Ukraine of European civilization choice is impossible without reforming the judicial system, the prosecution directly related to the discussion of the relevant legislation.

Despite some administrative, bureaucratic and legal barriers, there is a revival of the prosecution of democratic model. Discussions of reform institute prosecution forced the researchers to turn to historical analysis concepts its inception in 1922 – 1933s. Formation of the system of prosecution bodies based on the democratic principles of building the rule of law, can take positive transformation, rejecting the past forms, methods and principles of inherent totalitarian regime.

Keywords: prosecutor, revolutionary legality, law and order, political system of society, functions, governance.

До редакції надійшла 7.03.2017.

УДК 378.4(477–25)КНУ«1937/1945»(091)

© **Анатолій Коцур**
(Київ)

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТ У 1937–1945 РР. (СПОГАДИ ПРОФЕСОРА І. А. ГРИЦЕНКА)

Важливими для науковців та загалу є матеріали, що стосуються сторінок історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Особливу цінність складають спогади людини, яка навчалася в університеті, захищала в його стінах кандидатську і докторську дисертації. Мова йде про доктора історичних наук, професора Івана Антоновича Гриценка.

Для того, щоб читач більше дізнався про біографічне поле І.А. Гриценка, подаємо виклад найважливіших віх його життєвого шляху. Також розпочинаємо у № 36 «Часопису української історії» видрук спогадів професора про київський період його життя (1937–1941 рр.). Особливо ретельно І.А. Гриценко описує приміщення Червоного корпусу, навчальний процес у стінах Шевченкового університету, життя та побут студентства, наукові інтереси, культурні та спортивні уподобання тощо. Матеріали друкуються в авторській редакції.

Ключові слова: Іван Антонович Гриценко, Київський університет, спогади, біографія, історичний факультет, студенти, навчальний процес.

Іван Антонович Гриценко народився 10 травня 1920 р. у мальовничому селі Нехворощ Корсунь-Шевченківського району Київської (тепер Черкаської) області. Родина Гриценків походила із старовинного козацького роду. Його представники Клим і Сидір Гриценки у складі Ситницької сотні Корсунського полку брали участь у Національно-визвольній війні під проводом Б. Хмельницького.

Батько й мати І. А. Гриценка походили із селян. У роки колективізації батько Антон Тихонович, хоч і вважався середняком, був «розкуркулений», а в 1938 р. – репресований. Тому з юнацьких літ Іван, як найстарший серед п'яти братів, став надійним помічником, порадником та опорою в житті сім'ї.

У 1927 р. пішов до місцевої початкової школи в с. Нехворощ, а продовжив навчання у м. Макіївка (Донбас), куди в 1932 р. переїхала родина. Проявляючи відмінні знання з усіх предметів, Іван все ж віддавав перевагу дисцип-

лінам гуманітарного спрямування. Середню школу закінчив із атестатом «відмінно», що надавало право вступу до вузів без екзаменів.

З вересня 1937 по травень 1942 р. навчався на історичному факультеті Київського університету (з січня 1942 р. – Українського Об'єднаного в м. Кзил-Орда (Казахстан), куди університет було евакуйовано).

З травня 1942 р. по січень 1943 р. – курсант Харківського військового училища хімікасту Червоної армії (евакуйованого в м. Ташкент). Після його закінчення був направлений на Воронежський (з 20 жовтня 1943 р. – Перший Український) фронт. У складі 597-го нічного близькобомбардувального орденів Олександра Невського і Кутузова III ступеня Чернівецького авіаційного полку Другої Повітряної армії брав участь у бойових діях (перед цим вивчив аеронавігацію і екстерном склав екзамени на звання штурмана, після чого був допущений до польотів і зробив 32 бойових нічних

авіапольоти на бомбардування ворога). Полк звільняв від нацистських загарбників не лише українські землі, а й Польщу, Чехословаччину, брав участь у боях за Берлін. Іван Антонович нагороджений орденами Вітчизняної війни II ступеня і Червоної Зірки та 12 медалями, в т.ч. «За взяття Берліна», «За визволення Праги», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.».

Демобілізувавшись у званні лейтенанта в березні 1946 р., деякий час працював старшим лаборантом кафедри політекономії Київського держуніверситету. З листопада 1946 р. по листопад 1949 р. – аспірант кафедри історії УРСР даного вузу.

Темою кандидатської дисертації обрав проблему антифеодальної боротьби селянських мас Лівобережної України в 60-х роках XVII ст. Під час роботи над нею молодий науковець ґрунтовно опрацював значний комплекс джерел, зокрема літописи, статистичні матеріали, а також опубліковані збірники документів, праці дослідників багатьох історичних шкіл і напрямків. Все це дозволило глибоко проникнути в сутність проблеми, свідченням чого стали праці, які вийшли друком у наукових часописах та збірках, а в березні 1950 р. він успішно захистив дисертацію.

З листопада 1949 р. Іван Антонович працює в Чернівецькому держуніверситеті: спочатку старшим викладачем кафедри історії народів СРСР (1949–1955), доцентом (1955–1982) та професором (1982–1990) кафедри історії СРСР і УРСР й кафедри історії України (1990–1999). У 1963–1968 рр. завідував кафедрою історії СРСР, 1972 та 1983–1986 рр. – кафедрою історії СРСР та УРСР.

Завдяки наполегливій, цілеспрямованій праці І.А. Гриценко ґрунтовно розробив та з великою педагогічною майстерністю читав лекційні курси з історії України та джерелознавства історії СРСР і джерелознавства історії України, вів практичні заняття з цих дисциплін, спецсеминар «Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр.», читав спецкурс «Антифеодальна боротьба селянських мас України в другій половині XVII ст.». І.А. Гриценко став одним із провідних науковців і викладачів не лише історичного факультету, але й університету в цілому. Очолюючи кафедру, взяв курс на збереження й розвиток усіх кращих традицій, започаткованих попередниками професорами В.О. Голобуцьким і І.І. Кравченком та втілення в життя настанов свого вчителя, наукового керівника кандидатської дисертації член-кореспондента

АН УРСР професора М.Н. Петровського. За успіхи в праці 1984 і 1987 рр. нагороджувався грамотами Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти України, нагрудним знаком «За відмінні успіхи в роботі» Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, медалями «За доблесну працю» (1970) та «Ветеран праці» (1986), занесений до Книги Пошани Чернівецького державного університету (1982).

Кілька штрихів до характеристики науково-дослідної праці вченого. З 60-х років XX ст. відбувається помітне розширення спектра його наукових інтересів. Як заступник голови редакційної колегії він здійснив роботу з наукового редагування і науково-методичного керівництва авторським колективом при написанні книги «Чернівецька область» (К.: Гол. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1969. – 704 с.) з 26-томного видання «Історія міст і сіл Української РСР».

Важливим науковим проектом, здійсненим за найактивнішої участі І.А. Гриценка, було видання «Нарисів з історії Північної Буковини» (К.: Наук. думка, 1980). Перу І.А. Гриценка належать матеріали про взаємовідносини Буковини з українськими землями і Росією (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) та економічні і політичні зв'язки з ними (друга половина XIX – поч. XX ст.).

В 1970–1980-х рр. опубліковано понад 70 наукових праць вченого з різних періодів історії України. І все ж серед них провідною була проблема економічних, культурних та громадсько-політичних зв'язків Північної Буковини з Наддніпрянською Україною в XIX – на початку XX ст. Великий патріот України, закоханий у її минуле, науковець завжди був переконаний, що історію України належить вивчати не ізольовано від тих соціально-економічних, політичних і культурних процесів, які відбувались у сусідніх регіонах. Доказом цього є монографія вченого «Економічні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною в XIX – на початку XX ст.» (Львів: Вид-во при Львів. ун-ті «Вища школа», 1980. – 168 с.).

Книга ґрунтується на широкій джерельній базі. Крім спеціальної літератури та різних друкованих джерел, автор опрацював численні архівні документи. Серед них особливо важливими є матеріали департаментів зовнішньої торгівлі і митних зборів міністерства фінансів (ЦДІА СРСР), канцелярії київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора (ЦДІА у м. Києві), крайового

управління Буковини (Чернівецький обласний державний архів), канцелярії бессарабського військового губернатора; повноважного намісника Бессарабської області; статистичного комітету та начальника Бессарабської митної округи (ЩДА МРСР у м. Кишиневі), канцелярії подільського губернатора і Кам'янець-Подільського міського магістрату (Хмельницький обласний державний архів) та ін.

На основі великого фактичного матеріалу, зіставлення й аналізу численних фактів І.А. Гриценко цілком слушно стверджував, що Північна Буковина здавна входила до району формування слов'янства, українства і що для неї були характерними ті ж самі історичні процеси, що відбувалися на Поділлі та Подніпров'ї.

В окремих розділах монографії досліджуються торговельні зв'язки, зокрема експорт з Північної Буковини в Наддніпрянщину та Росію, імпорт на Північну Буковину українських та російських товарів, посередницька роль краю в торгівлі Росії з країнами Західної Європи, питання відхідництва та інші форми економічних зв'язків.

Автор доводив, що економічні відносини Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною проявлялися в шести основних формах: 1) торгівля; 2) транзит товарів з Російської держави через Північну Буковину в країни Західної Європи; 3) транзит буковинських товарів через територію Росії в інші країни; 4) використання Росією території Північної Буковини для транзиту товарів з одних районів імперії в інші; 5) володіння жителів Північної Буковини земельними угіддями, підприємствами по переробці сільськогосподарської сировини та іншим нерухомим майном на Наддніпрянщині і в Бессарабії; 6) відхідництво північних буковинців на заробітки в Російську державу (власне, в Україну, Бессарабію).

І.А. Гриценко переконливо показав вплив економічних зв'язків Північної Буковини з Наддніпрянщиною на розвиток економіки й посилення національної самосвідомості північнобуковинського населення, розгортання національного руху за возз'єднання Північної Буковини з українськими землями.

Монографічне дослідження знайшло своє продовження в докторській дисертації «Північна Буковина, Наддніпрянська Україна і Росія в ХІХ – на початку ХХ ст.: Економічні і громадсько-політичні зв'язки», успішно захищеної у червні 1981 р. в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка.

І.А. Гриценком зроблено чимало в плані глибокого дослідження джерел. Він опублікував ряд статей та матеріалів джерелознавчого спрямування; взяв участь у підготовці до друку збірників документів і матеріалів «Споконвічна українська земля: Історичні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною» (Ужгород: Карпати, 1990. – 468 с.), «Боротьба трудящих Буковини за соціальне й національне визволення і возз'єднання з Українською РСР. 1917–1941» (Чернівці: Облвидав, 1958. – 449 с.), «Радянська Буковина. 1940–1945» (К.: Наук. думка, 1967. – 400 с.).

Багато зусиль докладалось вченим для розробки праць навчально-методичного спрямування з метою надання допомоги студентам у вивченні різних питань історії та джерелознавства історії України. До початку 90-х років побачили світ 8 праць, з-поміж яких доцільно назвати такі: «Методичні рекомендації і плани практичних занять з історії Української РСР», «Методичні вказівки і плани спецсемінару «Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр.», «Методичні вказівки і плани практичних занять з джерелознавства історії СРСР» (у співавт.), «Методичні вказівки до написання дипломних робіт для студентів історичного факультету» та ін.

Вчений брав активну участь у підготовці й проведенні краєзнавчих наукових конференцій до 370-річчя Хотинської війни; 600-річчя першої писемної згадки назви краю «Буковина»; III Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету та ін.

Слід відзначити його роль у виданні Наукових записок Чернівецького держуніверситету (Серія історичних наук) у 1956–1961 рр., як член редколегії сприяв виходу у світ збірника наукових праць історичного факультету ЧДУ (1957), збірника наукових робіт аспірантів (1958) та збірника наукових статей кафедри історії України «Питання історії України» (1997–1999).

І.А. Гриценко виконував і ряд громадських виборних та службових доручень міністерств поза межами основної роботи в університеті. Від виборчого округу № 95 м. Чернівців обирався депутатом Чернівецької міської ради Х (1965) і XI (1967) скликань, де працював у комісії народної освіти.

За рекомендацією Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР Міністерством народної освіти України у 1951–1952 рр. призначався головою державної

екзаменаційної комісії історичного факультету Чернівецького державного вчительського інституту, а в 1974–1975 рр. – головою ДЕКУ історичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту.

1996 р. він увійшов до складу спеціалізованої вченої ради по захисту докторських і кандидатських дисертацій з історії та філософії при Чернівецькому державному університеті.

Відомий вчений на прохання видавництва прорецензував ряд монографій, наукових збірників, був офіційним опонентом на захистах докторських і кандидатських дисертацій з історії України в Інституті історії АН України і Київському університеті, прорецензував десятки авторефератів докторських і кандидатських дисертацій. Чимало зробив для організації студентської наукової роботи.

Упродовж багатьох років І.А. Гриценко був ректором народного університету Чернівецької обласної організації Товариства охорони пам'яток історії та культури. Університет проводив на території області значну роботу з пропаганди пам'яток минувшини. Одночасно готував і публікував методичні матеріали товариства, а також особисто систематично виступав з лекціями в Чернівцях і населених пунктах області, пропагуючи історичну спадщину краю. Неодноразово відзначався Президією правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, в т.ч. й пам'ятною медаллю (1977).

З 1949 р. Іван Антонович входив до складу історичної секції Чернівецької обласної організації товариства «Знання», яке відіграє важливу роль в поширенні наукових знань серед різних верств населення.

І.А. Гриценко із 60-ти років своєї трудової діяльності півстоліття пройшов педагогічною стежиною в Чернівецькому держуніверситеті – від старшого викладача до професора вузу. Він відомий вчений, громадський діяч на ниві краєзнавства, автор багатьох публікацій в місцевій пресі, учасник десятків зустрічей з учнями, студентами, громадськістю краю.

У 2004 р. побачила світ фундаментальна праця І.А. Гриценка «Нехворощани (Життя і долі селян Надросянського краю в ХІХ–ХХ ст.)» (Чернівці: Золоті литаври, 2004. – 306 с.). Іван Антонович підготував до друку методичний посібник з краєзнавства.

20 липня 2007 р. Івана Антоновича Гриценка не стало. Похований він на старому (Руському) цвинтарі в Чернівцях.

Ми завжди пам'ятатимемо відомого науковця, педагога, вчителя, свого прекрасного

колегу, справжнього інтелігента, друга, радника – Івана Антоновича Гриценка.

У КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (Спогади І. А. Гриценка)

Змішане почуття внутрішньої зібраності і душевного трепету викликала уже сама будівля університету. Величаву урочистість архітектурної композиції університетського корпусу підкреслювали восьмиколонний портик Іонійського ордеру на всю висоту головного фасаду і темно-червоний колір зовнішніх стін.

Павло Арсенійович Лавров, який після закінчення аспірантури розпочинав науково-педагогічну діяльність читанням на нашому курсі історії України, в лекції про українську культуру першої половини ХІХ ст., торкнувшись сюжету про Київський університет, напівжартома сказав, що такого кольору університетським стінам архітектори надали за побажанням Миколи І, висловленим у час відвідання Києва у 1843 році. Його приїзд співпав із завершенням будівництва головного університетського корпусу і студентськими антиурядовими виступами. І коли зодчі запитали царя, у який колір він побажав би пофарбувати зовнішні стіни завершеної будівлі, Микола І, розгніваний заворушеннями студентів, нібито вигукнув: «Покрасьте в красний цвет! Если они, мерзавцы (тобто – студенти), не краснеют, то пусть за них краснеют стены!»

Та це – по короткій паузі продовжив Павло Арсенійович – всього-навсього кимсь вигаданий і пущений по білому світу історичний анекдот. Історики архітектури стверджують, що стилю ампір, в якому за проектом архітектора В. Беретті в 1837–1843 роках зведено університетський корпус, притаманні суворі урочисті кольори, в тому числі і темно-червоний.

Введений в експлуатацію ще в 1843 році, корпус був Головним. Студенти мого покоління з-поміж себе називали його Червоним. У ньому розміщувалися підрозділи управління (ректорат, канцелярія, бухгалтерія), громадські організації (партком, комітет ЛКСМУ, профком), актовий зал, бібліотека з читальними залами, спортивний зал, історичний, філологічний, іноземних мов, юридичний, біологічний, геолого-географічний і фізико-математичний факультети, а в цокольному поверсі – студентська і для професорсько-викладацького складу їдальні, влаштовані профкомом студентська перукарня, шевська і кравецька майстерні та служби адміністративно-господарської частини.

Кілька кімнат другого поверху займав Київський архів давніх актів, заснований при університеті в 1852 році. В ньому поряд з іншими документами зберігалося близько 6000 актових книг гродських і земських судів та магістратів Правобережної України XVI–XVII ст. Кімнати архіву розташовувалися поряд із 101-ю і 102-ю аудиторіями, де відбувалися загальнокурсів лекції для студентів-істориків і наші погляди часто фіксувалися на прикріпленій до дверей дощечці з написом «Архів давніх актів». Напис будив у нас почуття глибокої таємничості, а працівники архіву, що іноді появлялися із-за цих потаємних дверей – вияв особливої поваги.

Зліва, у глибині двору, розташовувався другий корпус університету. Він мав три поверхи, але за розмірами набагато поступався Головному. Там розміщувалися аудиторії і лабораторні приміщення хімічного факультету.

Праворуч Головного корпусу університету у 1937 році велось будівництво третього університетського корпусу. 1940 року роботи по його побудові завершилися і тоді ж у новобудову були переведені історичний та філологічний факультети і новозбудований корпус одержав назву Гуманітарного.

Із введенням у дію Гуманітарного корпусу завершувалось формування університетського центру в Києві. Разом з бібліотекою Академії Наук він створював, розкинутий на весь квартал, єдиний архітектурний ансамбль. Центральну вісь ансамблю становив Головний (Червоний) університетський корпус. По його обидва боки симетрично простягалися з'єднуючі темно-червоного кольору мури, на краях яких височіли фасади архітектурно ідентичних будівель: академічної бібліотеки зліва і Гуманітарного корпусу – справа.

Тилловими фасадами споруди ансамблю виходили в Ботанічний сад Академії Наук. Своєрідної краси і принадності ансамблю надавав сквер, що розкинувся перед його лицевими фасадами між вулицями Володимирською, Льва Толстого, Іллі Рєпіна і бульваром Тараса Шевченка. У 1939 році, з нагоди 125-річчя від дня народження Т. Шевченка, на головній алеї скверу напроти восьмиколонного портика Головного університетського корпусу було споруджено пам'ятник поету. Тоді ж університету присвоєно ім'я Тараса Шевченка.

І ось у цьому чудовому куточку Києва, одному з найвизначніших науково-освітніх центрів України, доля подарувала мені щасливу можливість провести незабутні студентські роки

з їх безсонними передекзаменними ночами, радістю пізнання нового, незнаного, гіркотою невдач, міцною дружбою і побратимством.

Першого вересня 1937-го року аудиторії історичного факультету Київського університету поряд із старшокурсниками заповнили 150 новоприйнятих студентів. З-поміж нас переважали мого віку (1919–1920 років народження) юнаки і дівчата. В абсолютній більшості ми прийшли до університету після закінчення десятирічок, які, будучи створеними кількома роками перед тим, у 1937 році зробили другий випуск. Порівняно невелику частину наших однокурсників становили старші за віком. Вони середню освіту одержали в робітфаках, в т.ч. і в діючому при Київському університеті. При цьому, якщо раніше робітфаки давали основний контингент студентів, то тепер, у зв'язку з масовими випусками десятирічок, їх роль у формуванні студентських колективів ВУЗів різко підупала, а незабаром вони зовсім припинили свою діяльність.

За національною ознакою переважну більшість студентів першого, як і інших курсів, становили українці. Дуже помітним був прошарок єврейської молоді. Адже в безпосередній близькості від Києва розташовувались території із значною частиною єврейського населення. Це колишні Київська, Подільська і Волинська губернії (нинішні Київська, Вінницька, Житомирська, Хмельницька області), наділені російським царом ще у XIX ст. статусом «черты оседлости». До революції євреї могли проживати в Україні тільки тут. За межі «черты» переселюватись їм не дозволялося. Навчались в університеті також росіяни, білоруси, поодинокі молдавани, греки.

Найбільше серед студентів університету було вихідців із села – дітей колгоспників. Порівняно меншу їх частину становили вихідці із робітничого середовища, службовців та інтелігенції.

Серед нас були жителі всіх областей України. Якщо університети Харкова, Одеси, Дніпропетровська притягували молодь найближчих околиць, то студентами Київського університету, зважаючи на його традиції, авторитет і престижність, прагнули стати жителі і більш віддалених регіонів, навіть тих, що мали свої університетські центри.

Перші тижні навчання пройшли у взаємних знайомствах. Ми придивлялися один до одного, виявляли земляків серед однокурсників, шукали їх на інших факультетах університету і в інших ВУЗах Києва. Крім мене на історичний факультет поступили в цьому році макіївчани

Андрій Григорович Таран і Трохим Карпович Півненко. Андрій жив у мікрорайоні шахти «Софія» і там закінчив десятирічку, а Півненко середню освіту здобув в одному із Макіївських робітфаків. Випускник Макіївської середньої школи № 22 Олександр Сергійович Дяченко (його знав я ще з Макіївки) став студентом філологічного факультету (українське відділення). Через рік студентами Київського університету були зараховані два випускники моєї рідної Макіївської СШ №1: Володя Туваєв на філологічний факультет (російське відділення) і Володя Ткаченко – на історичний. У Київському політехнічному інституті ми зустріли однокласницю Андрія Тарана Оксану, а мій однокласник Толя Єрмакович навчався в Київському стоматологічному інституті. Нерідко ми – макіївчани збирались, разом проводили час.

Поряд із цими приємними зустрічами, якою ж була моя радість, коли я довідався про перебування в Києві, а потім і зустрів у Київському педагогічному інституті ім. М. Горького Анюту Кучер, Любу Тихоход і Льову Грінберга. Вони прийшли в педінститут після закінчення Ободівської середньої школи у Вінницькій області. Разом з ними я навчався у цій школі у 1932–1934 роках у час проживання в Бессарабській комуні ім. Г. Котовського. Серед ободівчан була і моя двоюрідна сестра Марійка – донька матиного старшого брата Купріяна Петровича Шевченка. Вона навчалась на фізико-математичному факультеті педінституту.

У час мого навчання на історичному факультеті Київського університету питання про трудову дисципліну студентів не існувало. Аудиторії завжди були вщент заповненими. Нас притягувала не тільки майстерність викладачів, а й те, що в їх лекціях, навіть у лекціях початкуючих асистентів було для нас усе новим, раніше незаниманим. Справа в тому, що в школі громадянської історії ми фактично не вивчали. Навіть такий предмет як «історія» у розкладі шкільних занять не значився. Замість «історії» у навчальні плани школи введено «суспільствознавство». І в Ободівській школі колгоспної молоді і в Макіївській середній школі наша увага на уроках з цього предмету щодо загальної історії зосереджувалась на темах: «Велика французька буржуазна революція», «Чартисський рух в Англії», «Паризька комуна», «Перша світова війна», а з вітчизняної історії в обох школах вивчались теми: «Рух декабристів», «Народники», «Революція 1905–1907 років» та деякі інші. Про широкого плану події світової і вітчизня-

ної історії ми довідувались не на уроках, а хіба що з художньої літератури. Мало хто з-поміж нас не прочитав тоді «Спартак» Джованьолі, «Річард Львине серце» В.Скотта, «Жакерія» П. Меріме, «Овод» Е. Войнич, «Тарас Бульба» М. Гоголя, «Разін Степан» А. Чапигіна, «Богдан Хмельницький», «Руїна», «Гайдамаки», «Кармалюк» М. Старицького, «Людолови» З. Тулуб. Ці та інші твори на історичну тему, передаючись із рук в руки, місяцями не повертались до бібліотек, зачитувались «до дир». Хоч на їх основі у нас не могла скластись цілісна уява про історичне минуле, все ж вони будили нашу зацікавленість ним. На жаль, тодішні діячі культури не завжди розуміли ці наші прагнення і не те, що намагались задовольнити їх, а нерідко чинили перешкоди в цьому. Пригадую прикрий випадок, що трапився зі мною в Центральній бібліотеці м. Макіївки. Вона розташовувалась у пристосованому до цього приміщенні колишнього міського собору. Навчаючись у восьмому, дев'ятому і десятому класах, я користувався нею. Зайшовши якось в абонементний відділ, щоб здати прочитану і взяти нову книгу, я попросив бібліотекаря дати мені прочитати щось про Суворова або Кутузова. Директор бібліотеки, який проходив у цю мить через абонементний відділ до свого службового приміщення, почувши про такі мої побажання, почав соромити мене, повчальним тоном порадив: «Навіщо тобі знати про цих царських слугак. Читай краще про Чапаєва». До речі, йому невтямки було, що «Чапаєва» Д. Фурманова я давно вже прочитав.

Коротше кажучи, у другій половині 1920-х – першій половині 1930-х років викладання громадянської історії в школі опинилось у якомусь завислому стані. Досвід і традиції гімназій та інших типів шкіл дорадянського часу був відкинутий. Натомість щось нове не усталилось. Ішли лиш його пошуки. Як наслідок цього, природні прагнення народу до знання свого минулого залишались не задоволені. А, як відомо, народ без минулого не може мати майбутнього. Ситуація настільки складалась дивною, що уряд вимушений був вживати термінових заходів до її виправлення.

У травні 1934 року ЦК ВКП (б) і Раднарком СРСР прийняли постанову «Про викладання громадянської історії в школах СРСР». У ній засуджувалась існуюча практика підміни вивчення історії абстрактною соціологічною схемою, підкреслювалося, що вирішальною умовою засвоєння курсу історії є додержання історико-хронологічної послідовності при

вивченні історичних подій. Були оголошені конкурси на кращі підручники з історії. Із багатьох рукописів по вітчизняній історії, поданих на конкурс, журі відібрало і рекомендувало як підручник для 3–4 класів середньої школи «Короткий курс історії СРСР», створений у 1937 році авторським колективом під керівництвом А.В. Шестакова. У справі вивчення громадянської історії в школі сталися різкі зміни. Але це відбулося уже після того, як я і мої однолітки закінчили середню школу. Ми були останніми серед тих, хто одержував атестат зрілості без знання історії. Ось чому для нас усе почуте з університетських кафедр було одкровенням. Наша пам'ять, не обтяжена знанням історичного минулого, як віджата губка волюгу, жадібно вбирала все почуте.

Працювали ми шість днів на тиждень. Недільні дні були вихідними. Кожного робочого дня планувалось по шість академічних годин («три пари») аудиторних занять. В основному це були лекції із власне історичних дисциплін. Нормативний курс історії України ми слухали упродовж третього, четвертого, п'ятого і шостого семестрів. З цього предмету ми склали три екзамени: історія України до XIX ст., історія України XIX ст. і історія України XX ст. Протягом кількох семестрів нам читався курс історії народів СРСР, з якого ми теж склали три екзамени. Із історичних дисциплін нами вивчались також історія докласового суспільства та стародавнього Сходу (перший семестр), історія Греції та Риму (другий семестр), історія середніх віків (четвертий і п'ятий семестри), нова історія (шостий, сьомий і восьмий семестри), історія колоніальних і залежних країн (восьмий семестр).

Крім історичних, у навчальному плані факультету значне місце відводилось предметам соціально-економічного циклу (політекономія – другий і третій семестри, основи марксизму-ленінізму – п'ятий, шостий і сьомий семестри, діамат та істмат – п'ятий семестр), педагогіці (сьомий семестр), методиці історії (восьмий семестр).

Велика увага приділялась вивченню мов і літератур та історії мистецтва. Нам читались окремі курси української літератури (восьмий семестр), російської літератури (шостий семестр), літератури західноєвропейської (п'ятий семестр) і загальної історії мистецтва (четвертий, п'ятий, шостий семестри). Латинську мову ми вивчали протягом перших чотирьох семестрів. З цього предмету нами було складено три заліки і екзамен (четвертий семестр). Іно-

земна мова за вибором студента (англійська, німецька, французька), вивчалась на перших чотирьох курсах. Основним методом її освоєння на шостому семестрі було спецчитання, а на сьомому і восьмому – спецпереклад.

Із нормативних курсів нами вивчались ще мовознавство (третій семестр) і джерелознавство (восьмий семестр).

Характерною особливістю навчального процесу була абсолютна перевага в ньому лекційних занять. Практичні заняття проводилися дуже рідко і далеко не з усіх предметів. Як окремій дисципліні під назвою «практикум» вони були внесені до розкладу по дві години на тиждень лише з політекономії (третій семестр) і історії народів СРСР (другий, четвертий і шостий семестри). На практикумі з історії народів СРСР у другому і четвертому семестрах ми займалися читанням і коментуванням джерел, зокрема, літописів, а на шостому семестрі зачитували нами підготовлені в позалекційний час реферати.

І ще одне. Починаючи з IV курсу, з метою поглибленого вивчення історії окремих епох чи країн для студентів вводилися спеціалізації. Навчальним планом таких спеціалізацій передбачалось чотири: історія України, історія народів СРСР, історія середніх віків і нова історія. Кожен добровільно обирав одну з них. У зв'язку з цим, крім загальних нормативних курсів, нам по групах спеціалізацій читались відповідні спецкурси. Група, яка спеціалізувалась по історії України і в яку я записався, прослухала два спецкурси з української історії. Один з них під назвою «Боротьба Польщі і Росії за Україну в середині XVII ст.» прочитав Михайло Іванович Марченко.

В числі викладачів, які на той час (1937–1941 роки) працювали на факультеті, було кілька літніх за віком, з великим багажем знань і досвідом роботи. Основну ж частину викладацького колективу становила молодь.

Серед наших наставників виділялись особистості, які справляли на нас велике враження і вплив, їх лекції нас буквально зачаровували. Ми завжди чекали на них і з великою охотою відвідували. Тут, передусім, слід назвати професора Костянтина Васильовича Штепу. Його лекція була першою, якою розпочався перший день нашого навчання на факультеті. І, починаючи від тієї першої лекції, він упродовж чотирьох семестрів читав нам курси історії докласового суспільства, історії стародавнього Сходу, історії Греції і Риму та частину курсу історії середніх віків. Не було випадку, коли б він прийшов

в аудиторію непідготовленим. Пам'ять його була феноменальною. Костянтин Васильович викладав матеріал вільно, майже не звертаючись до конспекту. Привертала увагу його бездоганна українська мова. Взагалі на історичному факультеті, за поодинокими виключеннями, навчання велось українською мовою. Українська мова була мовою і повсякденного спілкування у студентському середовищі. Однак, мова проф. Штепи була якоюсь особливою. На його лекціях ми вивчали не лише історію, а й українську мову. До того ж він був наділений гарною дикцією, логічним мисленням і аналітичним розумом.

У канву кожної лекції він уміло вплітав епізоди, які скрашували і збагачували зміст матеріалу, що подавався. Пригадується мені, як в одній з лекцій, оповідаючи про походи Олександра Македонського, професор ніби між іншим зауважив, що після висадки македонського війська на узбережжі Фракії (Мала Азія) до полководця привели провісника – ясновидця Гордія. Провісник подав полководцю хитро-мудро зав'язаний вузол і сказав, що той, хто його розв'яже, володітиме Азією. Македонський же не став розплутувати вузла, а розрубав мечем, вигукнувши, що «Азією володітиме той, хто здобуде її мечем!» – «Ось з тих часів, – продовжив свою лекцію професор, – і набув поширення вислів «Гордіїв вузол» або «Розв'язати Гордіїв вузол» і по цьому не помітно перейшов до дальшого викладу теми.

В іншій лекції, присвяченій тому ж О. Македонському, Костянтин Васильович розповідав про наближення македонського війська до Вавилону, опоясаного кількома рядами височених мурів і глибокими та широкими, наповненими водою, ровами. Небачена ще міць укріплень справива гнітюче враження не тільки на молодих, а й на сивочолих, покритих рубцями ран, ветеранів. На військовій раді бойові соратники давали полководцю різні поради геть аж до зняття облоги і повернення в Македонію. Вислухавши всіх, О. Македонський ніби-то сказав: «Немає такої фортечної стіни, яку не переступив би ішак, навантажений золотом!». І під ранок тієї ж ночі македонське військо без бою і будь-яких втрат через одні з воріт вступило в це неприступне місто-фортецю. Подібні епізоди живо сприймалися і запам'ятовувались, одночасно відігравали розвантажуючу роль у напруженні нашої уваги.

Настільки сильно любили і глибоко поважали студенти професора Штепу може свідчити такий епізод. Якось відповідно до розкладу

мала відбутись його чергова лекція. Як завжди, ми з дзвінком зайняли місця в аудиторії. Однак, проходить п'ять... десять хвилин..., а професор все не появляється. Це здивувало нас. Адже раніше такого не траплялося. Для вияснення ситуації староста курсу звернувся в деканат. Секретарка деканату Зінаїда Василівна Белова прийшла в аудиторію і сказала, що можна розійтись, професора Штепи сьогодні не буде. На другий день ми взнали, що його заарештовано як «ворога народу». Звістка приголомшила нас. Кожний завдався питанням «Невже?», «Та цього не може бути!».

Прошло кілька місяців і одного дня, вже по закінченні перерви, хтось із однокурсників вбіг в аудиторію і вигукнув: «Професор Штепа повернувся! Тільки-но бачив, як він пройшов до кабінету ректора!». Ми всі, незважаючи на те, що ось-ось мала розпочатись лекція, зірвались з місць, прожогом кинулись на перший поверх і шеренгами стали уздовж стін коридору, що вів до ректорського кабінету, чекаючи на появу Костянтина Васильовича. І ось, нарешті, він появився із-за дверей. Ми радо вітали його. Він був помітно схвильований такою зустріччю. На наші привітання відповідав поклонами. Виявляється, хтось подав на нього в органи державної безпеки наклепницький донос. При докладній перевірці виявилась його невинність і професора Штепу було звільнено.

Великим авторитетом у студентів користувався професор Введенський Андрій Олександрович. Він розпочав свою діяльність у Київському університеті в 1938 році, прибувши в Київ по запрошенню із Ленінграду. Глибоку симпатію у студентів Андрій Олександрович викликав з моменту першої появи на факультеті. Не пригадую, з яких саме причин, ранньою весною 1938 року перервалося читання для нашого курсу лекцій з історії СРСР періоду феодалізму. Кілька тижнів не читалися лекції з цього предмету. І ось одного дня в аудиторію зайшла секретарка факультету і повідомила, що професор Введенський, «якого ми давно чекаємо, нарешті, прибув і завтра продовжить перед цим перерваний лекційний курс». У визначені в розкладі години ми зайняли місця в 102 аудиторії. Раптом, хоч була денна пора, потемніло. Над містом розійшлася страшена гроза. Блискало і гуркотіло неугавно. В момент особливо сильного громового удару і блискавичного спалаху відкрились двері і в аудиторію зайшов професор. Ставши за кафедрою він замість звичайного привітання в тишині, що запанувала, своєрідним, лише йому

притаманним тембром у голосі проговорив: «Я явився к вам во громе й молнии. Но надеюсь...» (Професор Введенський був одним із небагатьох, хто читав російською мовою). Ми принишкли, відчувши в цьому незвичному привітанні неординарність новоприбулого професора.

Лекції Андрія Олександровича привертали нашу увагу не лише змістом, а й мовно-літературним оформленням. Ось як, для прикладу, розпочав він лекцію про царювання Миколи I: «Царствование Николая Первого началось пушечными залпами по декабристам и закончилось пушечными залпами Севастопольской обороны. Между двумя зтими пушечными залпами над страной висели свинцовые тучи реакции и т. д.». І так кожній лекції він надавав яскравості форми, образності викладу, не на шкоду, звичайно, змісту.

У час лекцій він вів себе невимушено, розкуто, вільно викладав матеріал. Розпочавши лекцію за кафедрою, через якусь мить професор відходив до вікна, потім піднімався (парти аудиторії розташовувались амфітеатром) аж до верхнього ряду, міг посидіти там поряд із студентом, після чого повільно сходив до низу, знову ставав на якийсь час за кафедру... І так упродовж усієї тривалості лекції. При цьому під час цих переміщень ні на хвилину не переривався виклад матеріалу, не порушувалась логічність його канви.

Під час перерв Андрій Олександрович не поспішав у деканат, залишався у аудиторії, відповідаючи на численні запитання студентів, які щільно оточували його, або, вийшовши в коридор, підходив до студентського гурту, вступав у невимушені розмови. Він тісно спілкувався не лише зі студентами, а й з аспірантами. Вислухавши в одній із розмов їх нарікання на труднощі, з якими доводиться стикатися в процесі роботи над дисертацією, він заспокійливо сказав: «Ничего сложного и нечего паниковать! Хорошенько запомните: если вы используете лишь один источник – это будет плагиат; если осилите источника два – это будет компиляция. Ну, а если в вашем исследовании будут просматриваться источника три – это, конечно, уже диссертация!»

Коли ж аспірант, закінчивши роботу над дисертацією, подавав її на захист і в очікуванні захисту виявляв хвилювання, Андрій Олександрович заспокоював його словами: «Не волнуйся, дорогой! Пусть тебя не пугают критические замечания, даже самые нелепые. Все произойдет быстро и закончится благополучно. Ведь что такое защита диссертации? Это двадцать минут позора и обеспе-

ченная старость!». Такі жартівливі визначення вносили розрядку в наші напружені будні, ставали крилатими, швидко поширювалися по університету.

Великий слід у наших серцях залишила, багато зробила для піднесення нашого освітнього і культурного рівня викладач курсу загальної історії мистецтва Кульженко. Вона не мала ні наукового ступеню, ні вченого звання. Предмет, який читала, вважався факультативним. Учбовий план не передбачав по ньому ні екзамену, ні, навіть, заліку. Ми це знали. Та лекції свої Кульженко читала завжди в переповненій аудиторії.

Протягом четвертого, п'ятого і шостого семестрів ми знайомились з мистецтвом (архітектура, скульптура, живопис) Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції і Риму, епохи Відродження, із сучасним західноєвропейським, а також російським і мистецтвом України. Лекції проводились у Великій фізичній аудиторії при цілковитому її затемненні і супроводжувались показом спроектованих на великому екрані зображень творів мистецтва, що називались і аналізувались. Кожне студентське місце за партами, що піднімались амфітеатром, мало індивідуальне освітлення, влаштоване на зразок освітлення пюпітрів з нотами у затемнених оркестрових ямах театрів, і ми мали змогу вести конспекти.

Викладач не лише називала твори мистецтва, а розкривала процес їх створення, сповнений болісними пошуками матеріалів, форм і прототипів. При цьому наводились деталі і епізоди, які викликали у нас поживалений інтерес.

Оповідуючи, приміром, про творчість одного з найвидатніших майстрів епохи Відродження Леонардо да Вінчі, викладач докладно зупинилася на створенні «Тайної вечери» – фрески трапезної одного з монастирів Мілану. За словами Кульженко, над ескізом фрески майстер працював у розташованому на півдні Франції маєтку мецената, куди його було запрошено. За традицією, що установилася у маєтку, кожний із членів сім'ї і гостей проводили час вільно, на свій розсуд, упродовж усього дня і лише на шосту годину усі збирались за обіднім столом. Була літня пора. Леонардо зранку накидав перший ескіз задуманої фрески. Потім блукав протягом усього дня в околицях маєтку, під вечір повернувся, задумливо стояв якийсь час перед полотном, брав у руки кисть, поволі все замальовував і накидав новий ескіз. На другий день теж саме. І так упродовж тривалого часу. І ось одного дня, коли всі зібрались за обіднім столом, батько мецената, звертаючись до сина,

голосно проговорив: «Сину мій! Що це ти за чудернацького майстра запросив? Прошло вже кілька тижнів, а він ніяк не закінчить задуманої картини. Інший за цей час міг би кілька намалювати, а він не справиться з однією. Щось намалює, пропадає десь цілими днями, вернеться, замаже, знову малює...». Леонардо, вислухавши, спокійно відказав: «Батьку! Я також міг би давно завершити цю роботу. Та біда в тому, що ніяк не можу натрапити на прототипа Іуди. Якщо хочете, щоб картина було швидко завершена, давайте я з Вас напишу Іуду». Після таких слів Леонардо, батько мецената, боячись, щоб цього не сталося, не появлявся за обіднім столом і прагнув не попадати на очі Леонардо, аж поки той не виїхав з маєтку.

Багато цікавих деталей про творчі пошуки митців, вистраждани ними образи розповіла Кульженко в лекції про творчість видатного маляра І. Рєпіна. Свідченням його творчої невсипучості, постійних пошуків, негасимих прагнень до самовдосконалення може бути багаторічна праця над створенням знаменитих «Запорожців».

Прототипами персонажів цього неперевершеного полотна послужили відомі політичні і діячі культури та безіменні звитязці вольниці українських степів. Попросивши асистента, який в час лекції допомагав демонстрацією ілюстративних матеріалів, висвітлити на екрані «Запорожців», Кульженко указкою фіксувала нашу увагу на тому чи іншому образі, розкривала процес їх пошуків і творення. Почала з того, що в образі писаря Рєпін увіковічив облік історика запорізького козацтва, найавторитетнішого знавця запорізької старовини Д.І. Яворницького. Майстра і історика зв'язувала багатолітня щира дружба. Д. Яворницький консультував І. Рєпіна не лише в процесі написання «Запорожців», а й у створенні інших полотен на історичну і побутову тематику.

А ось цього задумливого козака в чорній шапці – викладач повела указкою ліворуч і трохи вгору від писаря – Рєпін писав із поміщика В.В. Тарновського, власника славнозвісної Качанівки на Чернігівщині, в якій знаходиться зібрана ним унікальна колекція старожитностей. І. Рєпін неодноразово бував у Качанівці, в зображенні антуражу своїх персонажів користувався предметами одягу, зброї, козацького побуту та іншими експонатами Качанівської колекції.

Зверніть увагу на козака у сірій шапці-боярці з чорним верхом, зображеного крупним планом за спиною писаря з прикладеними до

грудей розтопиреними пальцями кисті лівої руки – продовжувала викладач. – Праобразом його послужив київський губернатор Драгоміров. Драгоміров відзначався поміркованістю і лібералізмом у практичному здійсненні жорсткої політики російського царизму в Україні і в силу цього користувався повагою в колах української інтелігенції.

Назвавши ще кілька характерних прототипів картини, Кульженко раптом звернулася до аудиторії із запитанням: «Як ви думаєте, чому цей козак на передньому плані зліва зображений без сорочки?» Ми мовчали. Хтось висловив припущення: «Бо жарко. Адже було літо». – «Ні, не те, – заперечила викладач. – Інші ж зображені в шапках і, хто в жупані, а хто – в киреї». «А ви уважно придивіться до предметів, що оточують козака, – продовжувала Кульженко. – Бачите під рукою, якою він оперся об стіл, абияк кинуті карти. Цими штрихами – кинуті карти і козак без сорочки – Рєпін хотів сказати, що перед тим, як приступити до написання листа турецькому султану, запорожці грали в карти і козак, що був без сорочки, банкував. На Запоріжжі існував звичай, за яким у час гри в карти, той хто банкував, скидав сорочку. Робилося це для того, щоб усі могли стежити за ним, аби при банкуванні не махлював».

Закінчуючи сюжет про «Запорожців», Кульженко привернула нашу увагу до ще одного штриха, який характеризував Рєпіна як великого майстра, що перебував у постійному творчому пошуку і прагненні до самовдосконалення. Уже після того, як робота над «Запорожцями» була завершена, йому в якійсь справі довелось побувати в м. Олександрівську (нині – Запоріжжя) і там на пристані, побачивши одного чоловіка, він буквально заціпенів. «Це той, – пронизала думка майстра, – якого я шукаю місяцями. Без нього не бути «Запорожцям». І, зробивши зарисовку натури олівцем, після повернення із Олександрівська, Рєпін замальовував значну частину уже завершеної картини і на вивільненому місці зобразив нововідшуканий персонаж. «Ось він, – показала Кульженко указкою – трохи вліво і вище козака без сорочки, з непокритою головою і люлькою в зубах».

Ми подивились і зрозуміли, що без нього «Запорожці» справді не були б «Запорожцями» і, що Рєпін заради нього не міг не переробити ще раз свого уже закінченого твору.

І так упродовж трьох семестрів перед нами поставали постаті найвидатніших майстрів і створені ними світового значення шедеври архітектури, скульптури і живопису.

З великою охотою ми відвідували заняття з латинської мови. Глибоку нашу повагу до цього предмету збудив його викладач Ліхтенфельд, уже літня, сивочола людина. Ліхтенфельд закінчив класичну гімназію і історико-філологічний факультет Московського університету. В час навчання в Московському університеті слухав лекції В.Й. Ключевського. Довідавшись про це, ми пристали до нього з проською розповісти про цього видатного історика. Ліхтенфельд після довгих зволікань, нарешті приніс одну «пару» латині в жертву цій розповіді. Упродовж двох годин він ділився з нами своїми спогадами. Спочатку розповів про зовнішність В. Ключевського, манеру тримати себе, особливості дикції і способу викладу думок, про загальну атмосферу, що панувала в завжди переповненій аудиторії під час його лекцій, які приходили слухати не лише студенти відповідного курсу історико-філологічного факультету, а й інших факультетів університету, навіть, з інших ВУЗів Москви і просто – з вулиці. Всі місця за партами були зайняті, прибулі сиділи на підвіконнях, стояли вздовж стін і на проходах... Після викладу цих загальних спостережень, Ліхтенфельд відтворив зміст однієї з прослуханих ним лекцій В. Ключевського.

Його заняття з латинської мови супроводжувались наведенням численних деталей з історії і культури Стародавнього Риму. Знайомлячи нас із латинськими текстами, Ліхтенфельд давав пояснення, які сприяли запам'ятованню окремих слів і словосполучень. Розповідаючи, приміром, про прикметник «pulcher, pulchra, pulchrum», що в перекладі українською мовою означає «гарний, гарна, гарне», він додав: «Тепер ви бачите, чому Афанасій Іванович із відомої гоголівської повісті одружився із Пульхерією Іванівною, бо вона, виявляється, була «гарною». Або ще таке. В латинському тексті, що розглядався на занятті, зустрілися іменники «Aqua, ae» і «Vita, ae». Пояснивши, що перший у перекладі українською мовою означає «вода», а другий – «життя», викладач продовжив: «Отже, називаючи горілку «оковитою», запорожці стверджували, що це – вода життя». І такі коментарі майже до кожного нового для нас слова...

Своїми враженнями від лекцій наших викладачів ми ділилися з товаришами – студентами інших факультетів. Наші розповіді

викликали у них наскільки сильний інтерес, що вони нерідко разом з нами приходили на них. Звичайно, притік сторонніх на лекції наших любимох професорів був не так масовим, як на лекції В. Ключевського, все ж на заняттях професорів Штепи і Введенського, викладача Кульженко частенько можна було бачити багатьох студентів геолого-географічного, фізико-математичного і біологічного факультетів.

Нам дуже хотілося, щоб відвідані лекції на них справили приємне враження і ми, переживаючи за наших професорів і бажаючи їм особливого натхнення, час від часу поглядали на гостей, намагалися по виразу облич переконатися в цьому.

В час мого навчання – в 1937–1940 роках – крім тільки-но названих професорів Штепи і Введенського та викладачів Кульженко і Ліхтенфельда, на історичному факультеті Київського університету із представників старшого покоління працювали академік Беркут Леонід Миколайович (історія середніх віків), професор Калинович Михайло Якович (вступ до мовознавства), професор Шаровольський Іван Васильович (німецька мова), доцент Кіхтев Олександр Якович (нова історія), а з молодих, які по закінченні аспірантури саме тоді розпочинали свою науково-педагогічну діяльність – Лавров Павло Арсенійович (історія України), Дядиченко Вадим Архипович (історія України, джерелознавство історії України), Барабой Абрам Зіновійович (практикум з історії народів СРСР), Марченко Михайло Іванович (історія України), Мельников Ігор Миколайович (новітня історія), Гербов Костянтин Васильович (нова історія) та ін. До кожного з них ми ставилися з великою увагою, знаходили і з цікавістю сприймали нам невідому і наявну в їх лекціях і практикумах інформацію.

Як я уже говорив, наші обов'язкові аудиторні заняття тривали шість академічних годин (три «пари») на день. Такий порядок був непорушним. Я не пригадую випадку, коли б деканатом планувалось більше трьох «пар» обов'язкових занять в аудиторії. Отже, ми мали досить часу для самостійної роботи над історичними джерелами і літературою, для громадської діяльності, задоволення культурних потреб, заняття спортом.

(Продовження у наступному випуску «Часопису української історії»).

© **Анатолій Коцур**
(Київ)

**КИЕВСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ В 1937–1945 ГГ.
(ВОСПОМИНАНИЯ ПРОФЕССОРА И. А. ГРИЦЕНКО)**

Важними для учених и общественности есть материалы, касающиеся страниц истории Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. Особую ценность составляют воспоминания человека, который учился в университете, защищал в его стенах кандидатскую и докторскую диссертации. Речь идет о докторе исторических наук, профессоре Иване Антоновиче Гриценко.

Для того, чтобы читатель больше узнал о биографическое поле И. А. Гриценко, подаем изложение важнейших вех его жизненного пути. Также начинаем в № 36 «Журнала украинской истории» публикацию воспоминаний профессора о киевском периоде его жизни (1937–1941 гг.). Особенно тщательно И. А. Гриценко описывает помещения Красного корпуса, учебный процесс в стенах университета, жизнь и быт студенчества, научные интересы, культурные и спортивные предпочтения и др. Материалы печатаются в авторской редакции.

Ключевые слова: Иван Антонович Гриценко, Киевский университет, воспоминания, биография, исторический факультет, студенты, учебный процесс.

© **Anatoliy Kotsur**
(Kyiv)

**UNIVERSITY OF KYIV IN THE 1937–1945
(MEMORIES OF PROFESSOR I. A. GRITSENKO)**

Important are for researchers and the public the materials related pages of history of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. The memories of a man, who studied at the university, defended within its precincts candidate and doctoral dissertations constitute a particular value. It goes about the doctor of historical sciences, Professor Ivan Antonovych Grytsenko.

To learn more about biographical field of I. A. Grytsenko, we present summary of the most important milestones of his life. Also we begin a printing professor's memories about Kyiv period of his life (1937–1941 years.) in № 36 of «Journal of Ukrainian history». Especially carefully describes I. A. Grytsenko the premises of the Red Corps, educational process within the walls of Shevchenko university, student life, research interests, cultural and sporting preferences, etc. Materials are published in author's edition.

Keywords: Ivan Antonovych Grytsenko, University of Kyiv, memories, biography, historical faculty, students, educational process.

До редакції надійшла 6.03.2017.

УДК 351.79+351.82(477.75)»1954»

© **Павло Сацький**
(Київ)

ПОЛІТИКА КЕРІВНИЦТВА УРСР ЩОДО ВІДБУДОВИ СЕВАСТОПОЛЯ В 1954 Р.

Аналізується політика Ради Міністрів УРСР і ЦК КПУ по нормативному забезпеченню відбудови Севастополя у перший рік після передачі Криму до УРСР. Зокрема, досліджується робота Постійного Представництва УРСР у Москві, спрямована на прийняття постанови Ради Міністрів СРСР, відповідно до якої мало бути забезпечено фінансування відбудови міста Севастополя. Висвітлюється активна протидія в Союзному Уряді прийняттю цієї постанови у контексті протистояння в СРСР післясталінського періоду між урядовими структурами і структурами КПРС. Постанова Ради Міністрів СРСР мала визначити обсяги фінансування процесу відбудови Севастополя. Проте, на рівні Держплану Радянського Союзу відбувається протидія прийняттю Радою Міністрів СРСР такої постанови. Прийняття постанови Ради Міністрів СРСР по відбудові Севастополя активно лобіювалося Першим Секретарем ЦК КПУ А. Кириченком. Оскільки адміністративно-політичні позиції керівництва республіканської партійної організації УРСР були дуже міцними, то представник Постійного Представництва Ради Міністрів УРСР у Москві наголошував на необхідності безпосереднього контакту А. Кириченка із Головою Держплану СРСР М. Сабуровим у питанні позитивного висновку щодо рекомендації Раді Міністрів СРСР прийняти постанову по відбудові Севастополя. Як